

דאָס געטאָ ברענט

געשריבן געוואָרן אין די טעג פֿון געטאָ אויפֿשטאַנד
אין וואַרשע, אַפּריל 1943.

ווער ס'איז דער מחבר איז אומבאַקאַנט. דעם פּתבֿ-יז האָט דער
מחבר מן-הסתם מיטגענומען מיט זיך, ווען ער איז אַריבער אויף
דער אַרישער זייט. אַ פּוילישע משפּחה האָט איבערגעגעבן דעם פּתבֿ-
יז אַ יידן, וואָס האָט אים געבראַכט אין ישראל.

עס איז שוין אַ וואָך צייט, ווי מיר זענען אַריין אין באַהעלטענישן,
אַראָפּ אין די קעלערן, אַריין צווישן די מויערן, פֿאַרשווינדן מער
נישט צו געפֿינען אונדז. די בלאַקאָדעס האָבן אַ קליינעם דערפֿאַלג.
ביי אונדז, פֿון דעם בלאַק פֿון הערמאַן בראַווער, האָט מען 30 מאָן
אַרויסגעפֿירט. מער איז געווען שווער צו געפֿינען, כאָטש יעדן טאָג
האָט מען די קעלערן דורכגעזוכט, די ווינונגען אויפֿגעבראַכן, -- ווי
די ערד וואָלט אונדז אַיינגעשלונגען. די פֿיר און אַ האַלב טויזנט
מענטשן, וואָס האָבן באַוווינט דעם טערען, זענען ווי מיט אַ
צויבערשטעקעלע פֿאַרשווינדן -- און נישטאָ. אָבער אָפּעטעמען לאָזט
מען אונדז נישט; נישט ווי ביי די פֿריערדיקע אַקציעס וווּ די נעכט
זענען געווען אונדזערע, און צווישן איין בלאַקאָדע און אַ צווייטער
האָט מען געקאָנט פֿאַרזיכטיק אויפֿן טערען באַוועגן. איצט האָבן זיי
דאָ אַיינגעשטעלט אַ גרופּע שאַוליסטן(1) וואָס זוכן אַרום ביי טאָג
און ביי נאַכט און אויף יעדן שאָרד עפֿענען זיי אַ שיסער, זיי זענען
איבערגעשראָקן, ווייל צענדליקער פֿון זיי זענען אין די ערשטע טעג
געפֿאַלן אין קאַמף מיט אונדזערע באַוואָפֿנטע גרופּעס.

און דאָך האָט זיך פֿאַר טאָג צוגעקראָגן צו אונדז אַ שכן פֿון אַ
צווייטן קעלער, זיך פֿאַרזיכטיק דורכגעשלייכט דורך די קעלערן,
אויפֿגעדעקט שטיל די קלאַפּע און זיך אָנגעפֿרעגט, וואָס ביי אונדז
הערט זיך, געטיילט זיך מיט אַ ביסל ניס. אין די ערשטע טעג פֿון
קאַמף -- האָט ער דערציילט -- זענען געפֿאַלן זייערע אַרום 300.
אונדזערע האָבן געהאַט גוטע פֿאַרטיידיקונגס-פּונקטן. זיי האָבן
אַריינגעפֿירט צוויי טאַנקען. איינעם איז אונדז געלונגען צו
פֿאַרניכטען. אונדזערע האָבן אַרויסגעהאַנגען אַ פּוילישע פֿאָן, די

דייטשן האָבן געוואָלט די פֿאָן אַראָפּשיסן. עס איז זיי נישט געלונגען. איצט איז שטילער, זיי געפֿינען כמעט נישט קיין מענטשן, ווייל די מערהייט האָט זיך גוט באַהאַלטן. ווי לאַנג דאָס וועט דויערן קאָן מען נישט וויסן, נאָר אויב זיי וועלן אין די נאָענסטע טעג קיינעם נישט געפֿינען, וועלן זיי דאָך מוזן איבעררייסן די אַקציע, אָדער זיי וועלן מוזן באַלד אַריזירן(2) די שאַפן, דעמאָלט וועט מען דאָך זיך צופאַסן צו די נייע באַדינגונגען. דערמיט ענדיקט זיך אונדזער שמועס. דער חבֿר דעקט צוריק צו די קלאַפּע, פֿאַרשייט מיט ערד, פֿאַרשטעלט מיט אַלטוואַרג און טראָגט זיך אָפּ אומבאַמערקט.

ווי שוואַך איז געווען אונדזער פֿאַרשטעלונג וועגן דעם אויף וואָס די דייטשן זענען פֿעיק! אונדזער פֿאַנטאַזיע האָט זיך נישט געקאָנט פֿאַרשטעלן, אַז דאָס גאַנצע פֿאַרמעגן, די גאַנצע הייזער מיט סחורות, וואָרשטאַטן, פֿאַבריקן, מאַשינען פֿאַר צענדליקער, פֿאַר הונדערטער מיליאָנען, -- דאָס אַלץ וועט אונטערגעצונדן ווערן, צוליב אונדז, צוליב די אַלע, וואָס האָבן זיך באַגראָבן אונטער דער ערד, באַהאַלטן זיך צווישן די מויערן און פֿאַרמאָגן שוין נישט מער, ווי דאָס בלויזע לעבן און אַ ווילן, אַ שטאַרקע ווילן עס נישט אָפּצוגעבן. ניין, מיר האָבן זיך עס נישט פֿאַרגעשטעלט.

אין אונדזער באַהעלטעניש איז דאָס לעבן ווייטער געגאַנגען, ווי אין די ערשטע טעג. מיר האָבן נאָך עלעקטרע, מיר האָבן וואַסער אין קלאַזעט, מיר קאָכן אויף די עלעקטרישע קיכעלעך מיטאַג, מיר ליגן אויף די נאַרעס און לייענען ביכלעך.

די באַהעלטעניש איז נישט קיין גרויסע. דריי קליינע צימערלעך אונטער דעם פֿראַנט פֿון הויז ביים טויער (נאַלעווקעס 8), צוויי צימערלעך פֿאַרנומען מיט פֿריטשעס(3), אין ערשטן צימער די קיך. מיר זענען צוועלף מענטשן, דריי קינדער, פֿינף פֿרויען, פֿיר מענער. מיר פֿילן זיך באַקוועם, ווייל עס איז צוגעגרייט אָרט פֿאַר מער מענטשן. נאָר זיי האָבן געהאַלטן אַז צוליב דעם פֿראַנט, אין דער נאָנטקייט פֿון גאַס, איז דאָ נישט זיכער און זיי האָבן זיך באַהאַלטן אַנדערש ווי. דאָרט איז נישט באַקוועם, מער מענטשן, אָבער דערפֿאַר זיכערער.

ביי אונדז פֿעלט שוין איצט לופֿט, די ווענטילאציע איז אַ שוואַכע. מיר באַוועגן זיך ווינציק. מיר ריידן נישט צווישן זיך צוליב דער נאַנטקייט פֿון טויער. מיר האַלטן איין יעדן הוסט און יעדן העכערן טאָן.

דער טאָג איז אַדורך ביז נאָך מיטאָג ווי אַלע לעצטע טעג, מיר האָבן אַ צוויי מאָל געהערט דאָס אַריינמאַרשירן און אַרויסמאַרשירן פֿון מיליטער, וואַרשיינלעך האָבן זיי ווייטער קיינעם נישט געפֿונען, ווייל מיר האָבן צוריקוועגס געהערט בלויז זעלנערישע טריט און ווייטער שטיל. אַרום פֿינף פֿאַר נאַכט האָבן מיר דערהערט און דערפֿילט אַ פֿאַרדעכטיקטע באַוועגונג און אָפֿטן אַריינפֿאַר און אַרויספֿאַר פֿון וואַגנס. עפעס לאָדט מען אויף די וואַגנס. עפעס קומט פֿאַר, אָבער וואָס? צי ווערט נישט די פֿירמע אַרויסגעפֿירט. דאָס איז מעגלעך, אָבער אַזוי פֿיל סחורות, וואַרשטאַטן און מאַשינען, דאָס דאַרף דאָך דויערן וואָכן און אַפֿשר חדשים, און וואָס דאָס איילן זיך, די אָפֿטע געשרייען און געלויפֿן? פֿאַר זיבן איז אַלץ צוריק שטיל געוואָרן. איצט, דאָכט זיך -- נאָך שטילער ווי געווען. אָבער באַלד נאָך זיבן האָב איך געפֿילט אַ טשאַד אין צימער. איך ווער אַ ביסל אומרויק, איך הייב אָן זוכן פֿון וואַנען ער קומט און געפֿין אַז פֿון איין וואַנט יאָגט אַ רויך, אַפֿשר האָט מען אין אַ זייטיקן קעלער געמאַכט פֿייער און דער רויך גייט אַריין צו אונדז. מיר האָבן ביי זיך צעמענט, זאַמד. מיר מישן עס מיט וואַסער און פֿאַרקלעפֿן שנעל די עפֿענונג פֿון וואַנען עס יאָגט אַזאַ שטיקנדיקער רויך. נאָך דער אַרבעט באַרויקן מיר זיך צופֿרידענע, וואָס מיר האָבן געהאַט אונטער דער האַנט דעם צעמענט מיטן זאַמד. מיר שטעלן זיך נישט פֿאַר, אַז מיר זענען שוין אונטערגעצונדן און אַרום אונדז פֿאַרשפּרייט זיך איצט שנעל דאָס פֿייער.

דער זייגער איז אַכט. פֿון דער זייט פֿון גאָס הערט זיך אַ פֿאַרשטאַרקטע באַוועגונג, דער רויך אין די צימערן ווערט נישט שוואַכער, מיר מוזן עפֿענען און אַריינלאָזן מער לופֿט, אין דער פֿראַנטוואַנט זענען דאָ קליינע פֿענסטערלעך, אונטער יעדן שטיק פֿון אַ געוועלב אַזאַ עפֿענונג פֿון צען ביז פֿופֿצן צענטימעטער. נאָר איצט זענען זיי פֿאַרקלעפט און פֿאַרמאַסקירט און בלויז אַ פֿאַר לעכער צו איין צענטימער די גרויס זענען דאָ, איצט מוזן מיר זיי אויפֿדעקן. איך קלעפֿ אָפּ אין ערשטן צימער אַ קליין פֿענסטערל און דערזע אויף

דער צווייטער זייט גאס ברענט אַ הויז, אַ פֿייער, פֿון אונטן ביז אַרױף, ביזן דאָך, דאָס גאַנצע הויז איז אין פֿלאַמען. פלוצעם גיט זיך אַן עפֿן אַ באַלקאָן אױפֿן ערשטן שטאָק און עס לױפֿט אַרױס אַ מאַן, בײַ פֿופֿציק יאָר אַלט, באַלױכטן מיט פֿייער, מיט אַ װילד פנים, מיט אױסגעשטאַרטע אױגן -- װײַזט אױס גלײַך פֿון אַ באַהעלטעניש אין שטוב -- און שרײַט: ס'ברענט! ס'ברענט! ער פֿאַרוואַרפֿט די פֿיס אײַבערן באַלקאָן און פֿאַרמעסט זיך צו שפּרינגען. אַ פּאָר שאָסן רײַסן אײַבער זײַן פרוו און ער פֿאַלט אַראָפּ אומבאַװעגלעך, װי אַ קלאַץ. אַ געלעכטער פֿון דער נאָענט רײַסט זיך אַרײַן אין רױש פֿון פֿייער, דאָס לאַכן די היטערס װאָס היטן, אַז דאָס פֿייער זאָל זיך גוט פֿאַרשפּרייטן און קײן לעבעדיקער זאָל זיך נישט אַרױסקריגן.

פֿון אַ צװײטן הויז לױפֿט אַרױס אַ גרופּע מענטשן, צװישן זיי אַ גרעסערע צאָל פֿרויען. אײַך הער זייערע הילפֿסרופֿן. זיי װײַסן נישט װוּ צו לױפֿן. אין דעם, הײבן אָן מאַשינען-געװער צו קלאַפֿן, זייערע לעצטע הילפֿסרופֿן װערן פֿאַרשטומט.

אײַך דריי מיך אױס פֿון פֿענסטערל און קוק זיך אום אױף מײַנע נאָענטע, אײַך שװײַג און טראַכט, בײַ אונדז װעט דאָס נישט פֿאַרקומען, דאָרט זענען דאָך װילדע הײַזער(3). מיר געהערן דאָך צו אַ רײַכסדױטשע פֿירמע הערמאַן בראַװער, אַ געװעזינער דײַטשישער שפּײַאָן אין פּױלן, אַ מיליטער-מאַן און אַ געטרייער היטלעריסט. דאָ װעט מען נישט אונטערצינדן. עס איז דאָך זייער פֿאַרמעגן.

און אָט װאָס ס'איז פֿאַרגעקומען אױפֿן טערען פֿון הערמאַן בראַװער:

מיט דריי טעג צוריק האָט בראַװער גערופֿן צו זיך עטלעכע אָנפֿירערס, די צו װעלכע ער האָט געקאָנט דערגרייכן, װײַל אַלע זענען געװען באַהאַלטן, און זיי געמאַלדן, אַז זײַן פֿירמע בלײַבט און אין די נאָענסטע טעג װעט פֿאַרקומען אַן אײַבעררעגיסטראַציע; די װאָס װעלן זיך מעלדן, װעלן גלײַך צוטרעטן צו דער אַרבעט. די פֿיר אָנפֿירערס האָבן באַקומען ספּעציעלע נומערן אױף גרױסע װײַסע שטיקער לײוונט און מיט דעם האָבן זיי געקאָנט פֿרײַ זיך באַװעגן אױפֿן טערען פֿון דער פֿירמע.

אין פֿאַרלױף פֿון דריי טעג האָבן שװין פֿינף און צװאַנציק אָנפֿירערס געטראָגן װײַסע נומערן, און הערמאַן בראַװער האָט אַראָפּגעלאָזט

אין קעשענע הונדערט טויזנט פֿופציק זלאָטעס, זיין נאָכשלעפּער, דער אינוואַליד קלאָוז -- פֿופצן טויזנט זלאָטעס.

נאָך דעם, ווי בראַווער האָט שוין געוווּסט, אַז זיין פֿירמע ווערט פֿאַרברענט מיטן טויטן און לעבעדיקן אינווענטאַר, האָט ער די אַנפֿירערס נישט געזאָגט קיין וואָרט, נאָר פֿאַרשיידענע קלייניקייטן פֿאַרן אייגענעם געברויך גענומען גיך אַרויספֿירן. דעם לעצטן טאָג פֿינף נ.מ. איז געקומען די עס-עס, אַרויף אין ביוראָ, צוזאַמענגערופֿן די אַנפֿירערס און אַרויסגעפֿירט זיי אויפֿן ערשטן הויף. אומגעריכט פֿאַלט דער באַפֿעל: די הענט אין די הייד, נישט רירן זיך פֿון אָרט. און קעגן די אַנפֿירערס שטייען זעלנער מיט אַנגעשטעלטע ביקסן. זיי ווערן באַזוכט, אַלץ ווערט צוגענומען, נישט נאָר דאָס געלט, זייגערלעך און פֿינגערלעך, נאָר אויך די דאָקומענטן, אַלע קלייניקייטן, אַפֿילו שטיקלעך פֿאַפּיר פֿאַרשריבענע און נאָך דעם קומט דאָס מאַטערן אַ שעה צייט מיט שטראָף-איבונגען. עס מאַכן זיך פֿריילעך די עס-עס לייט און אין די פֿענסטער פֿון ביוראָ שטייען די דייטשישע דירעקטאָרן און קוקן זיך צו צו דעם, וואָס עס טוען די עס-עס מיט וועלכע זיי האָבן אין איינעם געטרונקען פֿאַר דעם אויסקויף געלט, וואָס זיי האָבן דערהאַלטן פֿון די זעלביקע אַנפֿירערס (צו מאַכן הויליאַנקעס און זיי איבערצוקויפֿן). נאָך די איבונגען האָט מען זיי געיאָגט צו העלפֿן לאָדן העלמען, ווייל אין די לעצטע שעהען האָט מען זיך גענומען עפעס אַרויספֿירן, עס זענען געקומען אַ ביסל וואָגנס מיט קריגס-געפֿאַנגענע צו דער אַרבעט, און די אַנפֿירערס זענען אונטער קלעפּ געיאָגט געוואָרן צו דער אַרבעט. אָבער די גרויסע לאַגערן מיט וואָלענע סוועטערס, מיט שקאַרפעטן, די מאַגאַזינען מיט לעדער-אויסאַרבעטונגען, פֿאַפּיר-וואַרשטאַטן, גרויסע זאַפּאַסן פֿון אַרטיקלען און גרויסע לאַגערן מיט טאַרניסטערס(4) און אַנדערע זאַכן, -- דאָס אַלץ קאָן מען נישט אַזוי גיך אַרויספֿירן. דעריבער זענען נאָר עטלעכע פּלאַטפֿאַרמעס אַנגעלאָדן מיט שטאַלעלמען אַרויסגעפֿאַרן און אויף איין פּלאַטפֿאַרמע -- די אַנפֿירערס.

פֿופצן מינוט פֿאַר זיבן (די גענויע ידיעות און פינקטלעכע צייט האָבן איך שפּעטער דערהאַלטן פֿון איינעם, וואָס האָט געהאַט אַן אַבסערוואַציע פונקט פֿון זיין באַהעלטעניש אויפֿן ערשטן הויף) איז אַראָפּ פֿון ביוראָ בראַווער, געבליבן שטיין ביים טויער, צום לעצטן

מאָל זיך אומגעקוקט, פֿאַררויכערט אַ פּאַפּיראַס און אַרײַן אין אויטאָ.

פֿינף מינוט נאָך זײַן אָפּפֿאַרן זענען אַרײַן שאָוליסטן מיט דײַטשישע זעלנער און געוואָרפֿן ברענבאָמבעס אין די פּאַרטער-ווינונגען, אין די קעלערן, אויף די שטיגן, אויף די בוידעמער און אַוועק צו ווײַטערדיקע אַרבעט.

און די רײַכסדוויטשע פֿירמע הערמאַן בראָוער ברענט פֿון ראָג פֿראַנצישקאַנער- נאַלעווקעס ביז מוראַנאָוו.

די ערשטע, וואָס האָבן דאָס באַמערקט פֿון די באַהעלטענישן אין די שטובן זענען גיך אַראָפּ אויפֿן הויף. אָבער די מערהייט האָט נישט באַוויזן, ווײַל מערסטנס זענען די האַלצערנע שטיגן געווען דער ערשטער מאַטעריאַל צום ברענען און ווען אין די ווינונגען האָט זיך באַוויזן רויך מיט פֿײַער און אַרויסגעיאָגט פֿון די באַהעלטענישן, איז שוין דאָס גאַנצע הויז געשטאַנען אין פֿלאַמען -- און די מענטשן זענען אומגעקומען.

די קליינע גרופּע, וואָס האָט זיך יאָ געראַטיוועט, האָט געקלאַפט אין די באַהעלטענישן פֿון די קעלערן, וווּ איז געווען באַקאַנט, אַז דאָרטן זענען דאָ מענטשן. און אַזוי האָט מען זיך דערמאָנט אין מיר. אַרום נײַן אַזײַגער האָבן פֿרײַנד באַמערקט, אַז איד בין נישטאָ און עס האָבן זיך דערהערט אויסרופֿן צו גיין צו מ... אין סכראָן(5) אַרײַן, עפֿענען און אַרויסראַטעווען די מענטשן. אַ גרופּע מיט אײַזנס און לאַמען איז אַרײַן אין ערשטן הויף, צוגעקומען צום קעלער. אָבער אַראָפּגיין איס שוין געווען אוממעגלעך. דער קאָרידאָר, וואָס פֿירט אין קעלער אַרײַן, איז געשטאַנען אין פֿלאַמען. די באַהעלטעניש איז געווען זייער ווײַט און מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ זענען אַלע אַוועק. אַ שאַד מ. און זײַנע נאָנטע, אָבער צי איז דען זייער לעבן שוין זיכער? נאָך אַ סך אַרבעט האָבן זיי איצט צו טאָן, פֿדי צו ראַטעווען דאָס לעבן.

בײַ מיר אין סכראָן האָבן מיר נאָך גאָרנישט געוויסט. אַרום נײַן אָוונט האָבן מיר זיך געזעצט צום אָוונטברויט. וויפֿל טראַגי-קאָמישעס אין דער סיטואַציע, וואָס פֿאַר אַ סצענע, אַ מין טשאַפּלין-פֿילם! מען האָט אונדז אונטערגעצונדן, די קעלערן אַרום ברענען,

דאָס פֿײַער גײט נענטער און נענטער צו אונדז, די מענטשן אין דרויסן
זענען געקומען ראַטעווען און קאָנען נישט אַרײַן, -- און מיר, אַזוי ווי
נישט אונדז מײנט מען, מיר זעצן זיך צו עסן.

אַרום צען אַזײַגער בין איך צוגעגאַנגען צום וואָסער די הענט וואָשן,
איך עפֿן אויף דעם קראַן און דערפֿיל הײסע וואָסער. אַ שוידער איז
מיר אַדורך, עס ווערט מיר הײס און קאַלט, מיט אַ מאָל איז מיר
קלאָר געוואָרן; עס ברענט אַרום אונדז.

אַן אַ וואָרט בין איך צוגעגאַנגען צו דער עפֿענונג, אַראָפּגעלאָזט זיך
אונטער דער מויער, אַרויס צו דער קלאַפּע און זי אונטערגעהויבן.
דער קלײנער קעלער בײַם אַרײַנגאַנג צו באַהעלטעניש איז פֿול מיט
היץ און העל באַלויכטן. פֿון פֿענסטערל יאָגט אַ פֿײַער פֿון אַ
צינדבאַמבע. נאָר צום גליק האָב איך מיט אַ פּאָר טעג צוריק אַלע
זאַכן אין קעלער אַוועקגעלייגט בײַם אַרײַנגאַנג פֿון טיר, און דאָ האָט
זיך נאָך גאַרנישט אָנגעצונדן. מיט אַ שפרונג בין איך אין קאָרידאָר,
וואָס פֿירט צום אַרויסגאַנג. דאָ איז דער לאַנגער קאָרידאָר מיט אַלע
קעלערן פֿון בײדע זײטן אין גאַנצן אין פֿלאַמען. איך לויף גיך צוריק
אין סכראָן אַרײַן, אויף מײַן צוריקקער וואָרטן שוין אַלע בײַ דער
עפֿענונג. זיי האָבן באַמערקט מײַן אַרויסלויפֿן און האָבן
פֿאַרשטאַנען, אַז ס׳מוז זײַן זײַער אַן ערנסטע זאַך, וואָס האָט מיר
באַוויגן אויסצודעקן די קלאַפּע.

הערט -- האָב איך זיך געווענדט צום דערשראָקענעם עולם אַרום
מיר -- אויב איר וועט זיך פֿאַרהאַלטן רויק וועלן מיר זיך אַלע
ראַטעווען. אַלץ אַרום ברענט, דער קאָרידאָר פֿון קעלער איז אין
פֿלאַמען. מיר זענען שוין אַ וואָך צײַט אין קעלער. אונדזער אָנטוועכץ
איז דורכגענומען מיט פֿײַכקײט [פֿײַכקײט -- ל.פ.]. און ווען מיר
וועלן לויפֿן דורכן פֿײַער, וועט זיך עס נישט אַזוי גיך אָנצינדן. זאָל
נאָר יעדער נעמען אויפֿן קאַפּ אַ פֿײַכטע זאַך, ווייל די האָר קענען זיך
יאָ גיך אָנכאַפֿן. און זאָלן אַרויסגיין פֿרײַער די קינדער, נאָך דעם די
פֿרויען און צום לעצטן די מענער. איך שטעל אויס אַ שפּאַלער
[שפּאַליר -- ל.פ.]. און פֿיר דער ערשטער, נאָך מיר די קינדער. מיר
לויפֿן אין פֿײַער. עס פֿאַרכאַפט דער אָטעם. איך טראַכט: נאָר נישט
פֿאַלן, נאָר נישט פֿאַלן. פֿאַל איך, קומען אַלע אום אין פֿײַער. דאָס
פנים ברענט, איך צי די פֿײַכטע שמאַטע איבער די אויגן, מיר זענען

שוין ביי די שטיגן, וואָס פֿירן צום אַרויסגאַנג, אַ פּאַר שפּרינג און מיר זענען אין דרויסן. איך קוק מיך אום און צייל איבער צוועלף, קיינער פֿעלט נישט.

אַבער וווּ זענען מיר אַרויס? אַרום איז אַ היץ מיט פֿייער, וואָס פֿליט פֿון די הייזער ביז צום הימל. פֿון די קעלערן ביז אין דער הייך שיסט דער פֿלאַם אין הימל אַריין.

איך דערמאָן זיך אָן דעם מענטש אויפֿן באַלקאָן און זיין געשריי: עס ברענט, עס ברענט! דאָ איז פוסט. קיין לעבעדיקער מענטש איז נישטאָ, נאָר פֿייערדיקע באַלקנס פֿאַלן אין מיטן הויף אַריין פֿון די מויערן, וואָס שיטן זיך שוין.

ווהיין לויפֿט מען? אויף דער גאַס -- ווייס איך שוין -- שטייט מען אין די עקן מיט מאַשין-געווער און מען וואַרט אויף די וואָס לויפֿן פֿון פֿייער. מיר מוזן גיך צודעקן דעם קאַפּ ווייל עס פֿאַלן ציגל און שטיקער פֿייער, עס שיטן זיך שוין גאַנצע מויערן. מיר לויפֿן אין צווייטן טויער. מיר ווייסן שוין פֿון די פֿריערדיקן באַמבאַרדירונגען אַז די פּולאַפּן(6) פֿון די טויערן זענען פֿעסטער, אַבער דער ווינט יאָגט דאָ פֿון אַלע זייטן פֿונקען מיט רויך, מיר ווערן דערשטיקט און די אויגן ברענען. מיר קאָנען דאָ נישט אוישאַלטן. וווּ לויפֿט מען זיך ראַטעווען?

פּלוצלינג דערזעען מיר אין לעצטן הויף לינקס אין ווינקל, אַ שוואַרצן אינדזל, דאָרט ברענט נישט, און מענטשן באַוועגן זיך. מיר לויפֿן אַהין און פֿאַלן אַריין צווישן פֿריינד, מיר כאַפֿן זיך אַרום, מיר קושן זיך. זיי דערציילן, אַז זיי זענען געלאָפֿן אונדז ראַטעווען און נישט געקאָנט אַריין. געווען זיכער אַז מיר זענען שוין אומגעקומען.

נישטאָ קיין צייט צום ריידן. מען מוז ראַטעווען די געביידע. דאָ איז אַמאָל געווען די דרוקעריי און רעדאַקציע "מאַמענט"(7). די צוויי שטאָק זענען שוין איין מאָל ביים אָנהייב קריג אָפּגעברענט געוואָרן. שפּעטער איז אַ העלפֿט פֿאַרריכט געוואָרן און איצט מוזן מיר דאָס אַפּראַטעווען פֿון פֿייער, כּדי זיך אַליין צו ראַטעווען. וואָסער איז דאָ אין קעלער. איין שפּאַלער מענטשן פֿון קעלער ביז צום דאָך דערלאַנגען וואָסער אין בלעכלעך פֿון קאָנסערוון. אַ צווייטער שפּאַלער פֿון דאָך ביז צום קעלער גיבן צוריק ליידיקע בלעכלעך.

איד נעם צו ביי איינעם א פאר שאפער-ברילן און גיי ארויס אויפן דאך. אט דא קעגן איבער איז געווען מיין ווינונג. געהאט א בעט, א קישן, ווי דעם קאפ אועקצולייגן און איצט רייסן זיך ארויס פון דארט פלאמען און פארשלינגען אלץ. דא דארף מען אלע פונקען, וואס פאלן אויף דעם מיט פאפע(8) געדעקטע דאך, באלד פארלעשן, ווייל דאס קאן זיך לייכט אנצינדן. און צוליב דעם שטארקן רויך מוזן די פאר מענטשן אויפן דאך זיך אפט טויטשן.

ארום איז א ים פון פייער, די גרעסטע פילם רעזשיסירן האבן נאך נישט באוויזן אויסצורעזשיסירן אזא בילד, עס רוישט און עס קנאקט און עס שיסט, מיר ווערן פארטויבט, מיר הערן גארנישט, ווען אפילו מען שרייט צו אונדז. מיר ארבעטן מיט די לעצטע כוחות, מיר קעמפן מיט אן איבערנאטירלעכער מאכט. און מיר זיגן.

נאך א גאנצער נאכט ארבעט האט זיך איינגעגעבן די געביידע צו ראטעווען. אין דער פרי איז שוין אריבער דער געפאר, אז דאס פייער זאל זיך איבערכאפן צו אונדז.

מיר קוקן זיך ארום. א פינף הונדערט מענטשן פון די נאענסטע הייזער האבן זיך דא געראטעוועט און א גרויסע צאל איז אומגעקומען פון פייער, דערשטיקט געווארן אין די קעלערן פון רויך. און די וואס זענען געבליבן זענען שוין געראטעוועט? דערווייל טראכט מען נאך נישט וועגן דעם. אלע האבן שווער געארבעט ביים באזייטיקן דעם גאנצן לייכט ברענענדיקן מאטעריאל פון הויז. דאס איז געווען די פאפיר-אפטילונג. דעם גאנצן לאגער פאפיר האבן מיר געמוזט ארויסווארפן אין מיטן הויף און פארברענען. איצט זענען אלע מיד און קראנק אויף די אויגן.

און דא גייט אויף אזא זוניקער ליכטיקער טאג און ווייזט אונדז די פארברענטע הייזער אין געטא, די אומגעקומענע שטאט.

און זאל דאס בלייבן לזכרון.

זונטיק, דעם 25 אפריל 1943. אין אונט איז אונטערגעצינדן געווארן דאס יידישע געטא אין ווארשע און אין די פלאמען זענען אומגעקומען צענדליקער טויזנטער מענער, פרויען און קינדער; די וואס זענען פון פייער ארויסגעשפרונגען זענען אויף די גאסן

דערשאַסן געוואָרן און די, וואָס האָבן אַל פֿי נס זיך געראַטעוועט,
זענען וואָכן, חדשים געיאָגט און געפֿיניקט געוואָרן ביז מען האָט זיי
אומגעבראַכט.

און ווען איך האָב שפּעטער באַזוכט אַזאַ קעלער מיט פֿאַרשטיקטע
מענטשן, געזען קינדער מיט אויסגעריסענע מיילער, ווי שוואַרצע
פֿאַרברענטע לעכער, פֿרויען מיט פֿאַרמאַכטע פֿויסטן, מיט האָר
אַרויסגעריסענע פֿון קאָפּ, האָב איך געוויינט און די פֿויסטן געביילט
און געטראַכט וועגן די מיליאָנען געביילטע פֿויסטען אויף דער גאַרער
וועלט קעגן היטלעריזם און קעגן פֿאַשיזם.

הערות [פֿון ל.פ.].

(1) שאַווליסטן: "פֿאַשיסטישע ליטווישע אָרגאַניזאַציע פֿון פֿאַר דער
מלחמה, ענג מיטגעאַרבעט מיט דער עס.עס ביים ליקווידירן ייִדן אין
פוילישע און ליטווישע געביטן." [נחמן בלומענטאַל, ווערטער און
ווערטלעך פֿון דער חורבן-טקופֿע, ז. 306] בלומענטאַל שרייבט
"שאַווליסן" -- אָן דעם -ט. זיי האָבן געשעמט אַלס "ערגער ווי די
דייטשן."

(2) אַריזירן. די נאַציס האָבן גערופֿן דאָס קאַנפֿיסקירן ייִדיש האָב-
און-גויץ "אַריאַניזאַציע". זע ווערטערבוך, באַנד 4.

(3) פֿריטשע(ס) > פויליש פֿריצזאַ_ בעט פֿון ברעטער'.

(4) "ווילדע הייזער" נאָך דעם ווי מען האָט איינגעשרומפט דאָס
געטאָ זענען די דאָזיקע הייזער אַרויסגענומען געוואָרן פֿון געטאָ-
שטח און מען האָט נישט געטאָרט וווינען אין זיי [ציטירט פֿון
טעקסט, ז' 12].

(5) טאַרניסטער(ס) > פויליש טאַרניסטער_ 'רוקזאַק; וואַליזע'.

(6) סכראָן > פויליש סצהראָן_ 'אַפּדאָך'.

(7) פולאַפּן > פויליש פולאַפּ_ 'סטעליע'.

(8) מאַמענט_ איז געווען איינער פֿון די צוויי גרויסע ייִדישע טעגלעכע
צייטונגען אין וואַרשע צווישן ביידע וועלט מלחמות.

9) פֿאַפּע > פּויליש _פּאַפּא_ 'סמאַלע-פּאַפּיר'.